

Podmienky a predpoklady vývinu spisovnej slovenčiny

1. Medzi širokými slavistickými záujmami prof. Ľ. Ďuroviča má svoje miesto problematika dejín spisovného jazyka na Slovensku. Do tohto okruhu patril aj jeho referát na 10. slavistickom kongrese v Sofii *Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom* (preprint, 1988, 1-19). Ľ. Ďurovič v ňom predkladá na diskusiu tézu, že cesta od češtiny ako spisovného jazyka slovenského národa viedla k spisovnej slovenčine cez štádium "slovensko-češtiny" či "slovenskej češtiny" (jej názov existoval iba po latinsky ako "lingua Slav/ic/o-Bohemica"). Vývoj kodifikovanej slovenčiny v 2. polovici 18. stor. a na začiatku 19. stor., ktorý viedol na jednej strane k Bernolákovej a potom k Štúrovej kodifikácii a na druhej strane k Palkovičovej českoslovenčine a Tablicovej slovenčine, chápe Ďurovič ako dôsledok vývojových predpokladov, ktoré boli lingvisticky formulované začiatkom 18. stor. postulovaním existencie "slovensko-českého jazyka". Daniel Krman, Matej Bel a Pavel Doležal, ktorí tento jazyk najpregnantnejšie vymedzili, odlišovali Slovákov a Čechov ako dva osobitné etnické celky, pravda, s tým, že lingua Slav/ic/o-Bohemica, ktorý používajú Slováci, je ten istý jazyk ako český, hoci s istými rozdielmi. Kým D. Krman a M. Bel sa postavili za jednotnú českú normu (ku kodifikácii češtiny bez slovenských dublet sa priklonil Krman v druhom variante svojej gramatiky *Rudimenta Grammaticae Slavo-Bohemicae*, 1729), skalický rodák P. Doležal opísal v diele *Grammatica Slavico-Bohemica* (1746) spoločný slovensko-český jazyk, pozostávajúci z dvoch dialektov. Kritériom pre slovenskú normu bolo Doležalovi mestské koiné skalického prostredia. Pretože Doležal kodifikoval v jazyku mesta Skalice v kombinácii s istým množstvom českých prvkov (sú to vlastne takmer všetky prvky, ktoré sú v mestskej reči Skalice totožné s češtinou) aj niektoré prvky z centrálnejších slovenských dialektov, takže v jeho gramatike možno vidieť isté filiácie s jazykom H. Gavloviča, kamaldulskej *Biblie* alebo kázni slovenských františkánov v 18. storočí, Doležalova gramatika podľa Ďuroviča (ako aj niektorých iných bádateľov) reprezentuje "nepochybne najstaršiu kodifikáciu slovenčiny". Spisovná slovenčina sa emancipovala z češtiny - uzatvára Ľ. Ďurovič - cez štádium rôzne realizovaného slovensko-českého predspisovného jazyka. Postulovanie slovensko-českého jazyka "svojou rozpornosťou otvorilo cestu pre rozdvojenie snáh o kodifikáciu slovenčiny - smerom alebo ku kodifikácii osobitného slovenského jazyka, alebo k prijatiu češtiny ako spoločného spisovného jazyka Slovákov a Čechov" (Ďurovič 1988, 1 n.).

2. K Ďurovičovej analýze chceme pripojiť niekoľko myšlienok týkajúcich sa podmienok vývinu predpisovnej a spisovnej slovenčiny. Treba hneď pripomenúť, že v hodnotení problematiky, o ktorej uvažuje Ľ. Ďurovič, napr. aj pokiaľ ide o Doležalovu gramatiku, slovenskí bádatelia sa dosť rozchádzajú. Náhľady na kodifikáciu P. Doležala sú rozpornejšie, než by vyplývalo z Ďurovičovej formulácie na str. 13. Tak E. Jóna (1978, 264-5) chápe Doležalovo dielo ako prvú slovenskú gramatiku s takýmto odôvodnením: "P. Doležal - podobne ako pred ním D. Krman - usiloval sa opísať, vyložiť v systematickej gramatike a tak v istom zmysle kodifikovať reč, ktorú v tej dobe - v polovici 18. storočia - používali vzdelaní Slováci v Uhorsku ako svoju reč v literatúre i vo verejnom živote popri latinčine". Táto reč, ktorá aj reprezentovala Slovákov ako jednu z troch hlavných národností Uhorska, sa u Slovákov vo svojom systéme málo menila, zachovala si v podstate tú podobu, akú mala v "zlatom veku" českej literatúry v kralickej Biblii, v dielach D. Adama z Veleslavína, J. A. Komenského atď. P. Doležal teda kodifikoval vtedajšiu spisovnú (biblickú) češtinu a zachytil aj mnoho slovenských slov a foriem. K. Habovštiaková hovorí o česko-slovenskej gramatike P. Doležala (1968, 330n.). J. Doruľa (1987, 207n.) kvalifikuje dielo ako gramatiku českého jazyka určenú pre Slovákov. Na pozadí základných českých spisovných jazykových prvkov sa v gramatike hodnotia prípustné i neprípustné slovenské, české a moravské varianty. Slovenskú zložku Doležalovej gramatiky najpodrobnejšie analyzoval R. Krajčovič. Dospel k takémuto záveru: "Jazyk časti vzdelaných Slovákov v Doležalovej charakteristike bol relatívne ustálený kultúrny útvar, ktorý predstavoval istý stupeň vývinu češtiny v slovenskom prostredí." P. Doležal podal vo svojej gramatike čiastočný opis slovakizovanej češtiny; tento interferenčný rečový útvar (porov. jeho dôkladnejšiu charakteristiku aj u Ďuroviča, 1988) poznal už v skalickom prostredí. Ináč gramatika obsahuje opis oficiálnej (biblickej) češtiny, ktorá sa používala v istých kruhoch slovenských vzdelancov (Krajčovič 1985).

Tieto prístupy súvisia s rozdielnym poňatím stratifikácie jazyka slovenskej národnosti. Názory sa celkove zhodujú v tom, že jazyk slovenskej národnosti vytvárali zemepisné nárečia a ústna kultúrna slovenčina.¹ J. Doruľa hovorí o miestne diferencovaných kultivovaných podobách slovenského jazyka; ústna kultivovaná slovenčina prenikla aj do písomností (Doruľa 1984, najmä 166, 172-3). E. Jóna (1984) rozlišuje kultúrnu slovenčinu v užšom zmysle, t. j. slovenčinu v prejavoch umeleckých (ľudová slovesnosť) i odborných, a kultúrnu slovenčinu v širšom zmysle, t. j. útvar celonárodného jazyka, ktorý mal prevažne ústnu podobu a pozostával z kultúrnej slovenčiny v užšom zmysle a z nadnárečových bežne hovorených

útvarov. Výraznejšie rozdiely sú v poňatí písomnej podoby kultúrnej slovenčiny. Podľa E. Jónu písomnú formu kultúrneho jazyka substituoval český jazyk, do ktorého hneď od začiatku prenikali prvky zo slovenčiny. "Takto sa vyvinula u Slovákov slovakizovaná čeština, ktorú možno chápať ako slovenský variant spisovnej češtiny." Tento jazyk pokladali Slováci za kultivovanú, pulerovanú podobu svojho jazyka a nazývali ho český, slovenský, resp. slovanský jazyk (Jóna 1984). Aj E. Jóna tu hovorí o "našom spisovnom jazyku". Podľa J. Doruľu v písomnostiach používali Slováci latinčinu, v istom rozsahu češtinu a na obmedzenom území v istom rozsahu aj poľštinu. Používanie týchto jazykov na písomné dorozumievanie bolo podmienené historickými okolnosťami, ale tieto jazyky neboli atribútom slovenskej národnosti. Viac alebo menej slovakizované české texty suplovali slovenský spisovný jazyk. Popri tvorbe vzdelancov, v ktorej sa cieľavedome uplatňovala čeština ako kultivovaný spisovný jazyk (oproti nevycibreným ľudovým - t. j. slovenským - nárečiam) jestvoval aj druhý okruh písomností, bola to obsiahla rukopisná produkcia, "kde sa nekládli hranice ani prekážky slovakizovaniu" (Doruľa 1984; 1987). E. Pauliny formuluje vec takto: čeština sa u Slovákov z jednej strany chápala ako písaná kultúrna podoba domáceho slovenského jazyka, ale chápala sa aj ako jazyk odlišný od slovenčiny, pretože v celospoločenskom ústnom styku sa používali slovenské nárečia (v nadnárečovej funkcii sa výrazne začala uplatňovať stredná slovenčina). Formy ústnej slovenskej celospoločenskej podoby sa mimovoľne dostávajú do písanej českej podoby. Na vznik kultúrnej slovenčiny pôsobilo v dialektickej jednote hodnotenie češtiny ako kultúrnej podoby domáceho jazyka, ako aj jej hodnotenie ako jazyka odlišného od slovenčiny (Pauliny 1983, 79). Avšak žánrove, štýlove a štylisticky diferencované písomnosti z tohto druhého okruhu, patriaceho do oblasti administratívno-právnej, náboženskej, prakticko-odbornej i umeleckej, hoci poznačené nejednotnosťou úzu a závislosťou od zemepisných nárečí, predstavujú písomnú podobu kultúrnej slovenčiny. Preto prevláda názor, že kultúrna slovenčina existovala aj vo svojej písomnej podobe, a to v západnom, strednom a východnom variante (tak E. Pauliny, R. Krajčovič, I. Kotulič, K. Habovštiaková, M. Majtán, L. N. Smirnov, Ľ. Ďurovič, V. Blanár a i.).

V historických písomnostiach slovenskej proveniencie predkodifikačného obdobia rozoznávame dva okruhy textov (porov. Blanár a kol. 1973, 13-14; Pauliny 1983, 109). Do prvého patria písomnosti, v ktorých sa uvedomele zachováva norma spisovnej češtiny. Ale aj v týchto textoch prenikajú cez české rúcho (vo všetkých jazykových rovinách) jednotlivé slovakizmy. Písomnosti z tohto vývinového smeru sú príznačné (hoci nie výlučne) pre

spisbu slovenských evanjelikov; významný podiel patrí náboženskej literatúre. Tu je na mieste hovoriť o češtine na Slovensku. Ako príklad spomeňme napr. Lutherov Katechismus z r. 1581, evanjelické duchovné piesne, Krmanovo vydanie *Biblie a Agendy*, český text Doležalovej gramatiky a i.). Ak prenikajú slovenské prvky do českých textov dôslednejšie, vzniká interferenčný útvar, pre ktorý by bolo vhodné označenie slovakizovaná čeština. Slovakizovanou češtinou rozumieme jazyk písomností tvoriacich postupný prechod k vývinovému prúdu, ktorý vyúsťuje do (písomnej) kultúrnej slovenčiny. Jej začiatky kladieme do 15. a 16. stor. a relatívne ustálenie úzom do 17. a začiatku 18. stor. (Blanár 1964 a najmä Pauliny 1983). Trochu zjednodušene možno povedať, že ide o široký okruh písomností, ktorých jazyk charakterizuje smerovanie od slovakizovanej češtiny k slovenčine s bohemizmami, teda napr. od prekladu magdeburského práva a mestských zápisov v *Žilinskej knihe*, od *Modlitieb pri kázni* zo Spišskej Kapituly (1480), (Varsikových) *Slovenských listov a listín* z 15. a 16. stor., (Dubayových) *Kremnických listov* z r. 1564-1569 cez *Bystrickú agendu*, *Cantus Catholici* po rozmanité mestské protokoly, počtové knihy, lekárske knihy a receptáre, hygienické rady, Komenského *Janua linguae latinae* v Buľovského preklade, kamaldulskú Bibliu a kamaldulský slovník z r. 1763. V mladšej vrstve písomností historické bohemizmy predstavujú z funkčného hľadiska viac menej zdomácnené prvky, resp. klišé v ustálených spojeniach alebo formulách. Vzhľadom na jednotné smerovanie zaraďujeme písomnosti reprezentujúce slovakizovanú češtinu i kultúrnu slovenčinu do druhého vývinového okruhu. Počtom bohaté a žánrovo i štylisticky rozmanité písomnosti z tohto druhého okruhu tvoria podstatnú časť textov, ktoré sa excerpovali do kartotéky pre *Historický slovník slovenského jazyka* a v slovníku sa využívajú so zreteľom na stupeň slovacity.

3. Formovanie spisovného jazyka, ako aj jeho predkodifikačného vývinu patrí predovšetkým do oblasti sociolingvistiky. Dejiny kodifikácie úzko súvisia s vývinom úzu a normy a tieto činitele nemožno odmyslieť od politických, hospodársko-spoločenských a kultúrnych dejín nositeľov jazyka, teda od celej sociálnej a komunikatívnej situácie. Spisovný i kultúrny jazyk sú osobitné jazykové a historicko-spoločenské javy, ktoré sa vyznačujú viacerými znakmi. Napr. A. Jedlička (1974, 38 n.) klasifikuje útvary a formy národného jazyka a ich vzájomné vzťahy podľa niekoľkých párov dištinkívnych protikladov: forma (hovorená - písaná), prejav (súkromný - verejný; spontánny - pripravený), útvar (regionálne obmedzený - bez obmedzenia), používatelia (vymedzená skupina - bez tohto vymedzenia), norma (jednotná - výrazne variantná), kodifikácia (kodifiko-

vanosť - nekodifikovanosť). Tieto parametre môžu mať rôzny stupeň či mieru uplatnenia a treba ich chápať dynamicky, ba obsah niektorých treba presnejšie vymedzovať. Napr. kodifikácia spisovného jazyka súvisí s metodológiou kodifikátorov a tá zas s ich ideologickými postojmi. Spisovnému jazyku ako majetku celej spoločnosti priznávame spoločenskú, ale aj politickú dimenziu (Kačala 1987, 98). Podľa Jedličkovho určenia sa dá spisovný jazyk charakterizovať ako útvar s formou hovorenou i písanou, zahŕňa prejavy verejné a pripravené (prípadne aj spontánne), je to útvar bez regionálneho obmedzenia, jeho používatelia netvoria nejakú vymedzenú skupinu (v starších vývinových štádiách sa však môže viazať na vymedzenú skupinu používateľov), spisovný jazyk má jednotnú normu a je kodifikovaný.

Ak sa pokúsime charakterizovať predkodifikačné útvary na Slovensku podobnými parametrami, vidíme rozdiely v spoločenskej a komunikatívnej situácii, vo vývine spisovného úzu a normy a v spôsobe ich kodifikácie.

Čeština v platnosti kultúrneho jazyka na Slovensku mala celkove jednotnú normu; bola kodifikovaná jednak praxou základných biblických textov, jednak jazykovednými a prakticky odbornými dielami; hovorenú formu mala len ako kultový jazyk slovenských evanjelikov, bežne sa nepoužívala v spontánných prejavoch; ako útvar funkčne obmedzený predovšetkým na oficiálnu knižnú spisbu sa nestala celospoločenským dorozumievacím prostriedkom. Preto nebola atribútom formujúcej sa slovenskej národnosti.

Kultúrna slovenčina je v istom zmysle menej zreteľne vymedzený útvar, pretože niektoré protikladné parametre sa uplatňujú v oboch hodnotách. Používala sa v prejavoch verejných, pripravených, ale aj súkromných, spontánných; v jazyku, ktorý používali slovenskí vzdelanci, sa prejavujú úzke kontakty so zemepisnými nárečiami; hoci sa v niektorých kultúrnych centrách (napr. v spisbe kamaldulskej školy) alebo štýloch (napr. v umeleckom štýle, porov. historické piesne alebo ľudovú slovesnosť) začala vytvárať jednotnejšia norma, celkove je pre kultúrnu slovenčinu príznačná variantnosť úzu. Čiastočný opis (a kodifikácia) slovakizovanej češtiny v Doležalovej gramatike nevelmi ovplyvnil jazykovú prax, pretože v polovici 18. stor. nepostihoval základný vývinový trend písomného úzu na Slovensku, ktorý jednoznačne smeroval ku kultúrnej západnej, strednej, prípadne východnej slovenčine. Dôležitá bola okolnosť, že sa kultúrna slovenčina (spolu so zemepisnými nárečiami a ich nadnárečovými podo-

bami) stala ako atribút slovenskej národnosti aktívnym činiteľom pri rozvíjaní osvietenskej národnej ideológie.

4. Nemožno podceňovať úlohu, ktorú pri dozrievaní podmienok na celonárodnú kodifikáciu zohrali významné osobnosti nášho kultúrneho a politického života, ale podstatný podiel mali dva činitele: a) vývin domáceho predpisovného úzu, utváranie istej spisovnej normy, b) úloha, ktorú mal jazyk v rozvíjajúcej sa národnej ideológii (v danom prípade pri dotváraní slovenskej feudálnej národnosti a potom pri procese formovania slovenského buržoázneho národa). Prirodzenú autoritu celospoločensky platnej kodifikácie získali kodifikačné diela, ktorých autori postrehli tieto rozhodujúce vývinové súvislosti. V starších dejinách spisovnej slovenčiny (vzťahuje sa to na 18. stor. i prvú polovicu 19. stor.) bola pri kodifikačných aktoch situácia komplikovaná tým, že kodifikácia sa nemohla oprieť o jednotnejší spisovný úzus, ba bolo treba sa rozhodovať medzi možnými podobami kodifikácie. Úspešnosť kodifikácie závisela od toho, ako ju prijímali používatelia, ktorým bola určená, a ako vypracovaná kodifikácia plnila svoju národnozdjednocovaciu a národnoreprezentatívnu úlohu (Blanár 1987, 258).

Slovenskí vzdelanci - najmä priekopníci ideí európskeho osvietenstva v Uhorsku v prvej štvrtine 18. stor. M. Bel a v druhej polovici 18. stor. A. F. Kollár - sformulovali na liberálno-buržoáznom základe program na premenu feudálneho Uhorska a v tej súvislosti ideológiu slovenskej feudálnej národnosti. Charakterizovali národ v zmysle genetickom a geografickom a z jeho základných znakov vyzdvihli spoločenstvo územia a jazyka, historické tradície a otázku štátnosti. Podľa J. B. Magina sa jazykom, územím a pocitom spolupatričnosti Slováci líšia nielen od Maďarov, ale aj od Čechov, Poliakov a Rusov. Zdôrazňovala sa príslušnosť Slovákov k starobylému a veľkému slovanskému národu. Slováci a Česi sa etnicky odlišovali, slovenčina a čeština sa pokladali za osobitné dialekty slovanského jazyka, ale za spisovný jazyk Slovákov sa prijíma čeština. M. Bel dáva do protikladu vypestovaný spisovný jazyk Slovákov (t.j. češtinu) a "hrubé", nevycibrené nárečia (t. j. slovenčinu) (Tibenský 1965; Ratkoš 1972; Vyvíjalová 1981; Doruľa 1987). Na týchto predpokladoch stojí aj Doležalova *Grammatica Slavico-Bohemica* z r. 1746. Konceptia československej národnej a jazykovej jednoty je jednou z dvoch koncepcií, ktoré sa utvárali v slovenskom národnom obrození. Táto koncepcia sa neskôr dostáva do vnútornej krízy, ktorá vrcholí na začiatku 19. stor. Konzervatívna bibličtina na Slovensku nemôže udržať krok so spisovnou češtinou v Čechách, ktorá sa od konca 18. stor. prudko rozvíja na moderný spisovný jazyk. Vedomý odklon od češtiny

predovšetkým v katolíckej spisbe ukazuje, že čeština prestáva plniť úlohu priameho podporovateľa slovenského kultúrneho a spoločenského vývinu (Pauliny 1956, 110). Jej miesto vo vyššom spoločenskom a kultúrnom vyjadrovaní zaujala západná, stredná a východná slovenčina. Preto ostal Doležalov na svoju dobu pozoruhodný opis spoločného slovensko-českého jazyka na okraji úsilí o kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Kodifikačná autoritatívnosť Doležalovej gramatiky nebola veľká.

V začiatkovej fáze slovenského národného obrodzenia A. Bernolák a jeho spolupracovníci ďalej rozvíjajú ideológiu slovenskej feudálnej národnosti v osvieteniskom chápaní. V otázke spisovného jazyka Slovákov urobili významný krok. Kým M. Bel sa vo svojom "vzdelaneckom" chápaní jazyka pohyboval v reláciách: (český) kultivovaný spisovný jazyk a (slovenské) nevycibrené ľudové nárečia, A. Bernolák ostáva v rámci slovenského národného jazyka. Vo svojej historicky významnej kodifikácii (z r. 1787) sa opiera o živú reč slovenských vzdelancov, ako sa vypracovala najmä v trnavskom kultúrnom centre. Kodifikáciou slovenčiny ako celonárodného spisovného jazyka sa stal tlmočníkom svojej epochy. Tým, že kodifikoval spisovnú slovenčinu ako charakteristickú zložku formujúceho sa slovenského národa a ako osobitný slovanský jazyk (samostatné nárečie slovanského národa), jeho široko založený opis slovenčiny získal fundamentálny význam pre rozvoj slovenského národného hnutia a spisovná slovenčina ako samostatný jazyk sa dostala do slovanskej jazykovedy. Základom Bernolákovej spisovnej kodifikácie bol hovorený vzdelanecký úzus kultúrnej západnej slovenčiny. To bola jej prednosť i slabá stránka. Tento kultúrny jazyk prerástol svoj pôvodný zemepisný rámec a dostal sa do katolíckej náboženskej a cirkevnej literatúry, do úradných administratívnych textov, do základných školských príručiek (Kotulič 1987) i do umelej poézie, takže začal plniť celospoločenskú funkciu. Avšak bernolákovčina sa nevyvinula na celonárodný spisovný jazyk. Z viacerých, už inde uvádzaných príčin pripomeňme aspoň tieto (bližšie Pauliny, 1983, 121, 177): Stredná slovenčina od najstarších čias prenikala do západoslovenskej a východoslovenskej oblasti (napr. zánik rozdielu medzi tvrdým a mäkkým r pod vplyvom stredoslovenských nárečí) a mala tendenciu stať sa nadnárečovým dorozumievacím prostriedkom. V 18. stor. a na začiatku 19. stor. kultúrna slovenčina jasne prevažovala. O ňu sa oprel vo svojej kodifikácii spisovnej slovenčiny (*Nauka reči slovenskej*, 1846) Ľ. Štúr. Štúrova kodifikácia vznikla v období formovania sa slovenského buržoázneho národa v podstatne zmenenej politickej, spoločenskej a jazykovej situácii. Slovenské národnobrodenské hnutie získava začiatkom 19. stor. protifeudálny, národnopolitický charakter. Vo svojom politickom programe spája Ľ. Štúr úlohu

celonárodného spisovného jazyka s politickým a spoločenským bojom za práva utláčaného ľudu. Hoci sa Štúrovou *Naukou reči slovenskej* neskončili boje o jednotnú normu a kodifikáciu spisovnej slovenčiny, išlo o historický kultúrny čin, ktorý obstál v ohni neskorších skúšok. Štúrova kodifikácia na stredoslovenskom základe bola výsledkom prirodzeného historického vývinu.

P o z n á m k y p o d č i a r u

- ¹ Kultúrnou slovenčinou rozumieme predpisovný kultúrny jazyk, ktorý slúžil na základné kultúrne a literárne ciele, ale nebol ešte kodifikovaný. Spisovný jazyk i jeho historický predchodca kultúrny jazyk plnia viacero, a to rôznorodých spoločenských funkcií, a majú teda - v porovnaní so zemepisnými nárečiami - oveľa bohatšie rozvinuté najmä svoje obsahové roviny (Kotulič 1987, 265).

L i t e r a t ú r a

- Baník, A.A.: 1936, 'Ján Baltazár Magin', in: *Literárno-vedný odbor SSV* 3, 206-209.
- Bel, M.: 1984, 'Predhovor', *Slovenská reč* 49, 135-148.
- Blanár, V.: 1964, 'K hodnoteniu jazyka Žilinskej knihy', *Jazykovedný časopis* 15, 116-137.
- Blanár, V. a kolektív: 1973, *Slovenský historický slovník z predpisovného obdobia. Ukážkový zošit*, Bratislava.
- Blanár, V.: 1987, 'Kodifikácie v dejinách slovenčiny. (Na 200. výročie Bernolákovej kodifikácie.)', *Kultúra slova* 21, 257-265.
- Doleschalius (Doležal), P.: 1746, *Grammatica Slavico-Bohemica*, Bratislava.
- Doruľa, J.: 1984, 'Používanie slovenského jazyka v mestách v 15.-18. storočí', in: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov*, red. R. Marsina, Bratislava, 163-174.

- Doruľa, J.: 1987, 'Vzťah češtiny a slovenčiny v gramatike Pavla Doležala a v diele Mateja Bela', in: *Prekursorzy słowiańskiego językoznawstwa porównawczego*, Wrocław - Kraków - Gdańsk - Łódź, 201-217.
- Đurovič, Ľ.: 1988, 'Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom', preprint, Lund, 1-19.
- Habovštiaková, K.: 1968, *Bernoláková kodifikácia spisovnej slovenčiny*, Bratislava.
- Jedlička, A.: 1974, *Spisovný jazyk v současné komunikaci*, Praha.
- Jóna, E.: 1975, 'Pavel Doležal a jeho gramatika', *Slovenská reč* 43, 257-266.
- Jóna, E.: 1984, 'Matej Bel (1684-1749)', *Slovenská reč* 49, 129-135.
- Kačala, J.: 1987, 'Spoločenské dimenzie jazyka a jazykovedy', *Kultúra slova* 21, 97-101.
- Kotulič, I.: 1987, 'Bernolákovská spisovná slovenčina a kultúrna západná slovenčina', *Kultúra slova* 21, 265-271.
- Krajčovič, R.: 1985, 'O slovenčine v Doležalovej gramatike', in: *Práce z dějin slavistiky* 10, Praha, 179-190.
- Pauliny, E.: 1983, *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*, Bratislava.
- Ratkoš, P.: 1972, 'Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. stor.', *Historický časopis* 20, 19-64.
- Tibenský, J.: 1965, 'Chvály a obrany slovenského národa', Bratislava, 41-173.
- Vyvíjalová, M.: 1981, 'Formovanie ideológie národnej rovnoprávnosti Slovákov v 18. storočí', *Historický časopis* 29, 373-403.